

L'ANDORRA ANTIGA: IBERITZACIÓ I ROMANITZACIÓ

Andreu Falcó Sanchiz

03

 RELAT
HISTÒRIC
D'ANDORRA

HISTORIA.AD

L'ANDORRA ANTIGA: IBERITZACIÓ I ROMANITZACIÓ

Andreu Falcó Sanchiz i Albert Villaró

3.1. Cap a la iberització (1200-600 aC)

- 3.1.1. Els camps d'urnes
- 3.1.2. Ferro i torn
- 3.1.3. La transformació del segle IV aC
- 3.1.4. Els ceretans
- 3.1.5. Els andosins
- 3.1.6. Els jaciments dels andosins

3.2. La romanització

- 3.2.1. El pas d'Anníbal i la conquesta del Pirineu
- 3.2.2. Els passos de Sertori i Cèsar
- 3.2.3. Els inicis de l'ocupació romana del Pirineu
- 3.2.4. La fundació de Iulia Lybica
- 3.2.5. L'explotació vinícola del roc d'Enclar
- 3.2.6. Els forns de pega del Madriu
- 3.2.7. El jaciment del Camp Vermell
- 3.2.8. Altres vestigis de la presència romana
- 3.2.9. *L'ager andorrà*
- 3.2.10. *Calidæ*
- 3.2.11. *Fundus i civitas*

3.3. Crisi i transformació

- 3.3.1. La crisi del segle III
- 3.3.2. *Els claustra Pyrenaei*
- 3.3.3. La continuïtat en l'aprofitament de la muntanya
- 3.3.4. L'aparició d'Urgellum

3.1. Cap a la iberització (1200-600 aC)

3.1.1. ELS CAMPS D'URNES

En la gènesi del món ibèric del nord-est de la península Ibèrica hi va jugar un paper important —però difícil de valorar— l'arribada dels pobles coneguts com els dels «camps d'urnes». Procedents del centre d'Europa, van travessar el Pirineu i es van instal·lar a diverses zones de Catalunya al llarg d'un període extens de temps, que va començar al bronze final (cap al 1200 aC) i que va arribar fins al segle VII aC. El terme «camps d'urnes» —que fa referència a les necròpolis d'incineració— és poc adient per parlar de comunitats d'una mida modesta que es van instal·lar als territoris on hi havia poblacions de tradició del bronze local, fet que va donar pas a comunitats més complexes.

Aquestes incorporacions van aportar nous elements culturals a les comunitats locals, com les eines de ferro i formes ceràmiques (com el *décor cerdan*, que es documenta en jaciments d'Andorra i la Cerdanya). A l'àrea pirinenca, la seva importància va ser notable, ja que els passos pirinencs van ser la seva via de penetració. Alguns testimonis —com la recent troballa a Bor d'un conjunt metàl·lic excepcional, amb paral·lels a Itàlia o als Balcans— són coherents amb un poblament molt potent entre els segles VIII i VII aC, almenys a la Cerdanya, que és on millor s'ha documentat aquesta fase.

3.1.2. FERRO I TORN

La iberització és un fenomen complex que s'ha anat definint al llarg del temps. Els primers postulats defensaven que havia estat principalment un procés d'aculturació, una hel·lenització. Però actualment es tendeix a donar més importància a l'element endogen, i el motor de canvi s'atribueix al creixement demogràfic continu de les comunitats del bronze final que va obligar les comunitats a evolucionar i adaptar-se a les noves necessitats i exigències. Els elements externs també van ser importants, ja que van ajudar a l'evolució interna de les comunitats protohistòriques.

En un primer moment, l'element exogen va tenir poca incidència i només va servir per a aguditzar més el procés d'estratificació social, sobretot a partir del comerç de productes d'origen fenici, que eren considerats béns de prestigi i estaven destinats únicament a les elits. Durant la colonització grega, a partir del segle VI aC, amb la fundació de colònies com Massalia (Marsella) o Emporion (Empúries), es van introduir elements que van permetre fer un pas endavant. La generalització de l'ús del ferro va ser clau: la seva aplicació en l'agricultura —fins llavors s'utilitzaven eines de fusta i bronze— va permetre incrementar la producció agrícola, necessària per fer front a un augment de la població.

La introducció del torn ceràmic també es vincula amb el creixement demogràfic: la nova tecnologia va permetre produir més recipients en un temps

més curt per poder fer front a l'augment de la demanda.

En aquest context es van formar de les primeres entitats politicoterritorials d'àmbit regional. Els primers grans *oppida* controlaven territoris extensos amb una població considerable. Per tant, ja es pot parlar d'un territori jerarquitzat.

3.1.3. LA TRANSFORMACIÓ DEL SEGLE IV AC

A partir del segle IV aC es van donar una sèrie de canvis demogràfics, econòmics i, per primer cop, administratius que van transformar els cabdillatges ibèrics sorgits al segle VI aC en uns veritables estats arcaics. El creixement demogràfic va estimular l'economia i va provocar la proliferació de grans dipòsits subterranis, fet que va fer inevitable el desenvolupament d'un sistema administratiu que sobre el terreny es va traduir en la difusió de l'escriptura. Aquesta és la realitat que van trobar els romans el 218 aC, quan va començar la conquesta d'Hispania.

Aquest procés no va ser homogeni ni va afectar de la mateixa manera la totalitat del territori ibèric. Tot i que es creia que el Pirineu se n'havia mantingut al marge, les excavacions fetes a la Cerdanya i el descobriment d'inscripcions ibèriques han desmentit aquesta idea tan arrelada dins la historiografia i han confirmat paral·lels culturals amb les zones considerades plenament ibèriques.

3.1.4. ELS CERETANS

El poble iber més important del Pirineu oriental va ser el ceretà. Per homofonia, tradicionalment se l'ha situat a la vall de la Cerdanya, però avui es proposa una extensió molt més ampla que arribaria fins a la zona d'Osca, al Pirineu aragonès.

A la Cerdanya, que hauria estat la zona capital d'aquest poble, a partir de finals del segle V o inicis del IV aC —després, per tant, de l'eclosió del món ibèric—, es documenta un canvi sobtat en els models d'ocupació de la vall. Es van abandonar els hàbitats dispersos de la fase anterior i la població es va concentrar a la plana. Alguns nuclis de poblament —com el Castellot de Bolvir o el serrat del Castellar— es van remodelar amb la construcció de defenses perimetrals: una muralla i un fossat. En el cas del Castellot, es va aplicar un model urbanístic complex, de planta radial. En d'altres jaciments, com el del tossal de Baltarga,

les remodelacions no es van fer seguint un urbanisme clar, igual que a Lo Lladre de Llo. És possible que per aquestes dates també existís un assentament al puig del Castell (Llívia), però les ocupacions posteriors van destruir les estratigrafies d'aquest període, tot i que s'han recuperat abundants conjunts de materials, alguns dels quals són importacions datades entre els segles VI III aC, sitges del segle II-I aC i un tram de mur associat a materials d'aquesta època.

Alguns investigadors han relacionat els genets ibers *libenses* que apareixen al bronze d'Ascoli (89 aC) amb l'*oppidum* de Iulia Lybica. Aquesta amalgama de jaciments de diferents tipologies dibuixa una jerarquització del territori que va seguir un model similar al d'altres comunitats ibèriques. En un primer nivell trobaríem un assentament de gran volum —com el Puig del Castell—, nuclear i centralitzador de tota la vall, amb una extensió que no passaria de les dues hectàrees. En un segon ordre hi hauria assentaments fortificats d'una superfície menor, com el Castellot (que fa 0,6 ha). En un tercer nivell hi hauria els jaciments situats en llocs estratègics, vinculats a funcions de control i vigilància dels passos, com el Tossal, lo Lladre de Llo i el serrat del Castellar. Finalment, la resta d'assentaments dispersos pel territori: granges a la plana i mitja muntanya o cabanes a l'alta muntanya.

Aquesta jerarquització del poblament és un indicatiu de l'estratificació social que, sobretot, es pot documentar en els casos del Castellot, amb alguns recintes domèstics d'una mida superior a la resta, i al Tossal de Baltarga, amb cases de dos pisos, amb estable a la part baixa, notablement complexos. A més a més, els percentatges reduïts de ceràmiques d'importació per a aquesta fase (segles IV-III aC) —que no arriben a representar ni el 2-3 % del total— és una característica que també es documenta durant la primera fase de la iberització a Catalunya (segles VI-IV aC) i que s'ha interpretat com un indicador de l'apropiació per part d'una elit minoritària dels productes forans, exòtics o de luxe.

Des del punt de vista econòmic, també s'han documentat canvis. La concentració dels hàbitats a la plana s'ha relacionat amb la producció agrícola, i els estudis paleoambientals i de restes de granes carbonitzades fets en zones de baixa muntanya confirmen aquesta tendència. S'ha detectat una desforestació vinculada a l'obertura de noves

zones de cultiu, sobretot de cereals. La producció agrícola es va intensificar: amb el pas del temps, les sitges del Castellot van augmentar en nombre i capacitat. A les zones d'alta muntanya, en canvi, hi va haver una reforestació que s'ha interpretat com una conseqüència de la reducció de la importància de la ramaderia.

A més de la producció agropecuària, en aquest període van aparèixer altres tipologies productives, com la metal·lúrgia del ferro. Al Castellot s'han excavat dos petits forns amb escòries de ferro i cendres.

Per tant —tot i que més tardana i amb unes característiques pròpies d'una àrea d'alta muntanya—, es pot confirmar que la iberització va arribar al Pirineu, en contra dels postulats tradicionals. Això no obstant, les investigacions de les valls més properes a la Cerdanya semblen demostrar que no es van veure afectades de la mateixa manera, i les dades arqueològiques i paleoambientals en mostren una evolució diferenciada, amb una notable continuïtat respecte al període anterior durant el segle IV-III aC. Sí que trobem alguns indicis de canvis, per exemple a Isona, on s'han localitzat restes pertanyents al nucli ibèric d'Eso, i al nucli de Salàs de Pallars (Pallars Jussà), on s'han localitzat 26 sitges amb cronologies del segle IV-III aC i que els investigadors han vinculat a un nucli. Però la resta de dades arqueològiques, com les que s'han obtingut al Pallars Sobirà, es relacionen amb una ocupació d'alta muntanya relacionada amb la ramaderia.

3.1.5. ELS ANDOSINS

Els *andosinos* es mencionen per primera i única vegada al tercer llibre de les *Històries* de Polibi (3.35.1), en el context de la Segona Guerra Púnica: eren una de les tribus que Anníbal Barca va sotmetre en travessar el Pirineu camí de la península Itàlica. No se sap amb certesa on s'ubicaven. Per homofonia se'ls ha situat a Andorra, mentre que alguns amplien el seu territori a la totalitat de la vall de la Valira, que sembla la hipòtesi més versemblant, i fins i tot a la zona de l'Urgellet, però l'arqueologia no pot confirmar-ho. Les teories més recents defensen que aquesta tribu era un subgrup de l'ètnia dels ceretans, i això explicaria el fet que només apareguin un sol cop a les fonts antigues. Un cas similar passa amb els

airenosius, que són mencionats en el mateix pasatge de Polibi i que també desapareixen de les fonts, i que —també per homofonia— s'han situat a la Vall d'Aran. Cal tenir en compte que no sabem si aquests etnònims eren els que ells mateixos o les comunitats veïnes utilitzaven, i és possible que alguns responguessin més a una definició forana que no pas a la pròpia denominació. Aquest no és un fenomen estrany dins la geografia antiga, on l'interès dels autors per descriure la realitat indígena —sempre descrita des d'un punt de vista aliè i en relació amb la seva oposició al món considerat civilitzat— implicava la creació d'uns grups ètnics i polítics que no forçosament coincidien amb la pròpia identitat indígena, i a vegades s'utilitzaven etnònims ja coneguts o més fàcils de recordar que actuaven com aglutinadors d'altres entitats de menor importància. Aquest seria el cas dels andosins i dels airenosius respecte els ceretans.

En el cas dels andosins, sembla ser que el nom no té un origen ni grec ni llatí. Per tant, podria ser un etnònim anterior a l'arribada de les potències mediterrànies. Tradicionalment s'havia pensat que el nom era de procedència basca, però el descobriment de certs paral·lelismes en inscripcions llatines d'època imperial al territori dels convenes (la tribu gal·la que vivia a la regió de Sent Bertran de Comenge), com ara Andossus o Andoxus, ens aproximaria més a la zona nord-pirinenca. Polibi hauria afegit el sufix *-inus* per formar l'etnònim.

3.1.6. ELS JACIMENTS DELS ANDOSINS

A Andorra, per aquest període, s'han identificat quatre possibles hàbitats, tot i que alguns plantejgen dubtes. Dos tenen una posició estratègica respecte al fons de la vall central d'Andorra, sobre un esperó rocós dominant, un a cada extrem: el roc d'Enclar (Santa Coloma, Andorra la Vella) i el Sot Gran d'Antuix (els Vilars, Escaldes-Engordany). El roc de l'Oral (Vila, Encamp) tindria unes funcions similars, però controlant l'entrada a la vall d'Encamp. Pel que fa al quart jaciment, l'estació IV del Cedre, és difícil poder-li atribuir unes funcions clares, ja que només s'hi ha recuperat ceràmica de diversa tipologia i procedència.

L'argument més sòlid que permet datar aquesta fase històrica ha estat el material recuperat: l'element principal trobat a tots quatre jaciments ha estat la ceràmica a torn d'origen ibèric, grec o italià.

Al roc d'Enclar s'han recuperat fragments de bicònics de ceràmica grisa emporitana i de campaniana B itàlica, però la seva escassa presència no permet certificar una ocupació permanent ni contínua per a aquesta fase. Al Cedre IV, que es va excavar l'estiu de 1980, s'hi han trobat ceràmiques importades i comunes fetes a torn i un forn domèstic datat al segle III aC.

El jaciment del Sot Gran d'Antuix ha donat una varietat més àmplia de ceràmica d'importació, amb fragments de càlats ibèrics i ceràmica grisa emporitana —que representen el 25 % del total de la ceràmica trobada—, a més d'una sageta i una fíbula de doble ressort de bronze i claus de ferro. I de forma excepcional s'han pogut documentar les que possiblement són les úniques restes d'hàbitat per a aquest període, amb una estructura que s'ha identificat com una llar de foc.

El roc de l'Oral és el jaciment més important per a aquest període. No s'ha excavat en extensió, però s'hi han fet dos sondejors. El registre ceràmic és similar al de l'Antuix: ceràmica campaniana B itàlica, ceràmica de pasta clara ibèrica, una vora de càlat ibèric, fragments de ceràmica aretina i un gran nombre de ceràmica grisa emporitana. El total de les importacions és inferior a l'Antuix, d'un 15 %, possiblement perquè es troba en una vall secundària, on els fluxos d'importacions serien menors. La peça més important que s'hi ha recuperat és un peuet de bronze, exvot o amulet, amb un paral·lel a Empúries i que s'ha datat del segle II aC.

Les cronologies aproximades atribuïdes a aquests jaciments van dels segles III-II al segle I aC. Això demostraria que el ressò de la iberització va arribar a Andorra més tard que a la Cerdanya. Però amb l'actual registre arqueològic no és possible establir patrons d'ocupació o una jerarquització. La quasi absència d'estructures —residencials o defensives— no permet fer-ne una caracterització, però per la seva ubicació (excepte en el cas del Cedre) correspondrien a un model similar al tercer nivell cerdà, amb la gran diferència que els assentaments andorrans van mantenir una continuïtat des dels períodes anteriors, sense grans remodelacions, però sí amb l'arribada d'importacions.

Pel que fa a l'economia, les recerques fetes al Madriu-Perafita-Claror demostren que va ha-

ver-hi un canvi. Encara que no s'han pogut recuperar restes arqueològiques, les dades paleoambientals revelen que a partir del 300 aC hi va haver una important obertura forestal i una expansió de les pastures a la capçalera del Madriu, com a producte de l'augment de les activitats pastorals, reflex d'una incipient eclosió econòmica vinculada a la iberització.

Per tant, les dades que aporten els diferents jaciments d'Andorra no permeten confirmar una iberització plena del territori. Més enllà de la ceràmica d'importació —que podria haver arribat mitjançant el moviment dels ramats cap a zones més iberitzades com la Cerdanya—, no tenim dades més concloents. És possible que l'obertura forestal detectada a la vall del Madriu pugui ser un indicador del desenvolupament d'una societat que necessitava intensificar aquest tipus d'activitat davant d'una major demanda causada per un augment demogràfic. Així, la ramaderia seria la principal activitat econòmica per damunt fins i tot de l'agricultura, tot i que l'arqueologia no ho ha pogut documentar.

Des d'un punt de vista més general, les transformacions i els canvis que va experimentar la Cerdanya a finals del segle V i principis del IV aC sembla que són un fenomen excepcional en contrast amb les altres valls pirinenques. És possible —segons les hipòtesis d'alguns investigadors— que existís una certa complementaritat entre les valls secundàries, com Andorra, amb una economia enfocada a la ramaderia, i la vall de la Cerdanya, més centrada en la producció agrícola i que compliria unes funcions centralitzadores dels territoris adjacents. Aquestes interpretacions no descarten que a Andorra hi hagués una producció agrícola al fons de vall o a mitja muntanya, però no hi ha dades que ho corroborin.

3.2. La romanització

3.2.1. EL PAS D'ANNÍBAL I LA CONQUESTA DEL PIRINEU

La conquesta romana dels Pirineus va començar de la mà del general cartaginès Anníbal Barca. A l'inici de la Segona Guerra Púnica (218-201 aC) va sortir de Cartago Nova (Cartagena) amb un exèrcit —segons les fonts— format per 90.000 soldats d'infanteria, 12.000 de cavalleria i 37 elefants, amb

el qual, en un trajecte que va durar mig any, va creuar el Pirineu i els Alps. Va ser una empresa tan extraordinària que, des l'antiguitat, se'n va parlar. No se sap amb exactitud quin va ser l'itinerari que va seguir per creuar el Pirineu, ja que les fonts són molt parques a l'hora d'especificar el trajecte, sobretot perquè tant els historiadors antics com els moderns es van centrar més en el pas dels Alps, que eren els que afectaven més al territori romà, la península Itàlica.

Hi ha un cert consens entre els historiadors per acceptar que els cartaginesos van travessar el Pirineu per l'interior i no pas per la costa, passant pel coll de la Perxa, entre la Cerdanya i el Conflent, que uneix les conques del Segre i de la Tet. N'és la prova la llista que van fer Polibi i Tit Livi dels pobles que van haver de sotmetre: tots són ubicats a la zona de la plana d'Urgell, bona part de la vall del Segre i les conques mitjanes i altes dels rius Gaià, Anoia, Cardener, Llobregat i Ter, sense que mencionessin cap dels pobles de la costa, com els cassetans o els indigets.

Fins fa relativament poc, l'arqueologia no havia pogut confirmar aquest itinerari. A la plana d'Urgell s'hi ha documentat una notable concentració de monedes hispanocartagineses associades a emissions de l'exèrcit cartaginès en campanya que demostrarien que aquesta zona havia estat sota la influència cartaginesa i que, per tant, havia estat una possible zona de pas de l'exèrcit d'Anníbal. D'altra banda, al jaciment cerdà del Tossal de Baltarga s'ha identificat un estrat d'incendi i destrucció datat pels volts del 200 aC que podria estar vinculat al pas dels cartaginesos.

3.2.2. ELS PASSOS DE SERTORI I CÈSAR

Després d'aquest esdeveniment, el Pirineu no va tornar a aparèixer a les fonts literàries fins a les guerres civils romanes del segle I aC. Durant la Guerra Sertoriana (82-72 aC), i al llarg de la Segona Guerra Civil (49-45 aC) va aparèixer com a zona de pas, amb un paper estratègic durant el conflicte sertorià, en el qual es van utilitzar de forma recurrent els seus passos. El debat sobre quins ports es van fer servir continua obert, però hi ha un cert consens entre els investigadors a defensar que tant Sertori (el 82 aC) com Cèsar (el 49 aC) van passar pel coll de la Perxa per entrar a Hispània baixant per la vall del Segre. Per tant, hau-

rien passat prop d'Andorra amb els seus exèrcits. El cas de Cèsar és especial: segons els textos que ell mateix va escriure, va viatjar —acompanyat d'una petita guàrdia—, entre Narbo i Ilerda, en només set dies, cosa que feia pràcticament inviable qualsevol altra possibilitat que no passés per la Perxa.

El més interessant dels dos conflictes, però, és que el Pirineu va ser usat com una zona de barrera, amb el bloqueig dels punts d'accés. Sertori ho va fer el 81 aC per evitar l'arribada de les tropes senatorials a Hispània. Afrani, un legat de Pompeu, va utilitzar la mateixa estratègia el 49 aC per frenar el pas de Fabi, legat de Cèsar. No se sap amb certesa quins van ser els passos que es van tancar. En el cas de Sertori, no hi ha cap indicatiu arqueològic que permeti confirmar un pas per la Perxa, pel Pertús o pel coll d'Ares. Pel que fa a l'episodi d'Afrani, les troballes al jaciment de Puig Ciutat, al Lluçanès —on s'han documentat episodis de destrucció i incendi, amb armes del bàndol cesarià—, permetrien considerar un pas pel Pertús i un itinerari que aniria des de l'Empordà, passant per Vic, fins a Lleida. Però no es pot descartar un pas pel coll d'Ares (cap a Ripoll) o per la Perxa, on unes troballes numismàtiques a la Cerdanya permetrien també situar aquí el pas d'algunes tropes cesarianes.

3.2.3. ELS INICIS DE L'OCUPACIÓ ROMANA DEL PIRINEU

Més enllà d'aquests episodis bèl·lics, l'arqueologia ha posat de manifest que l'inici de la presència romana als Pirineus va ser anterior, amb evidències de la seva activitat a partir de mitjan segle II aC. En època de Cató (195 aC), els romans van entrar en contacte —i van sotmetre— el poble dels berguistans (que ocupaven l'actual Berguedà). En aquest moment ja hi hauria contactes amb els pobles pirinencs, tot i que no es tractaria d'una veritable ocupació, que només es faria efectiva a partir de mitjan segle II aC, després de la conquesta de la Gallia Transalpina.

La conquesta va permetre la unió terrestre entre la península Itàlica i la península Ibèrica, fent possible la creació d'infraestructures viàries al llarg de l'arc mediterrani entre el Roine i l'Ebre. La via més coneguda és la via Domitia, que connectava Hispània amb Roma, de la qual tenim un mil·liari datat del 119 aC. Del mateix ventall cronològic s'han trobat cinc mil·liaris més a Catalunya, fet que permet

plantejar que la creació de la xarxa viària també va afectar les rutes de l'interior del nord-est peninsular i del Pirineu. És possible que en aquest context s'hagués controlat el pas que remuntava el Segre i travessava per la vall cerdana, via que més endavant rebria el nom de *strata Ceretana*, tal com apareix a la documentació medieval.

El desplegament de les vies tenia finalitats militars, ja que permetrien una millor mobilitat de les tropes en un territori encara no conquerit. D'aquest moment és una xarxa d'assentaments militars instal·lats al llarg dels nous vials, que també va servir per drenar els recursos i productes locals, ja fossin agrícoles, ramaders o metal·lúrgics. A Camarasa (Noguera), a les portes del Prepirineu, hi ha el jaciment del Monteró I, on s'ha excavat un establiment de tropes. Al serrat dels Espinyers (Is-ona, Pallars Jussà), hi ha les restes del fossat d'un campament romà. A la Cerdanya, al Tossal de Baltarga hi ha indicis d'una turris, i al Castellot de Bolvir vestigis d'un *castellum*, encara que alguns investigadors dubten de la seva natura militar.

Tots quatre elements podrien ser el reflex d'un primer intent per part de Roma de controlar el pas transpirinenc que, remuntant la vall del Segre, passava per la Cerdanya. Aquesta nova infraestructura va beneficiar les poblacions menys centralitzades i ubicades en valls secundàries, com és el nostre cas, i és possible que aquesta nova realitat afavorís l'arribada de productes forans. La majoria d'importacions que s'han trobat als jaciments andorrans són d'aquesta cronologia en endavant —segona meitat del segle II aC. Per tant, és possible que haguessin arribat a les Valls gràcies a la romanització i no tant pels processos d'iberització.

Continuant dins la Cerdanya, aquesta nova ocupació romana es va reflectir en l'economia: es detecta un increment del nombre de petits assentaments dispersos per la plana que podria indicar una reorganització de la producció econòmica amb un repartiment de les terres agrícoles vinculat a un augment de la producció, controlada per Roma. Però no només afectà l'activitat agrícola, sinó que també s'observa una intensificació de la metal·lúrgia del ferro, que va afectar la Cerdanya i els dos vessants del Pirineu. Al Parc Nacional d'Aigüestortes s'han identificat forns per rostir mineral de ferro a altures vora els 2.000 m, en ús

a partir de finals del segle II aC. El mateix es documenta a la zona del Goleró, al Cadí, i al Canigó. Alguns registres paleoambientals (Burg) mostren també un interès per la fusta d'avet.

Aquesta indústria devia estar en mans de l'exèrcit romà. L'organització i l'especialització del treball —extracció a cotes altes i forja a cotes baixes—, que van utilitzar les vies de comunicació ja establertes, només eren possible si eren dirigides per Roma. Les poblacions ceretanes locals proporcionaren la mà d'obra.

Durant les primeres dècades de govern d'Octavi (39-29 aC), es van dur a terme una sèrie de campanyes a zones de muntanya: el Pirineu occidental i l'aquità, la Serralada Cantàbrica i els Alps, que continuaven fora del control romà. Cap d'aquestes campanyes, aparentment, va afectar el Pirineu oriental, possiblement perquè ja estaven sota control. En qualsevol cas, durant la segona meitat del segle I aC, s'ha documentat, tant a la Cerdanya com a Andorra, un abandonament dels assentaments preexistents, un signe dels canvis que va implicar el control definitiu del territori i que es podria correlacionar amb aquesta voluntat de control per part d'Octavi en un fenomen d'urbanització ben conegut.

3.2.4. LA FUNDACIÓ DE IULIA LYBICA

En aquest context va tenir una gran transcendència la fundació de la ciutat de Iulia Lybica, l'actual Llívia, sobre un *oppidum* ceretà preexistent. La fundació en època augusta està ben documentada, si bé algunes parts del fòrum podrien haver-se edificat abans, en època de Tiberi. La monumentalitat del fòrum, amb costosos marbres decoratius i escultures de mida superior al natural, va suposar una forta inversió, i per tant va ser fruit de la voluntat política de crear un centre polític pirinenc, un *municipium*, que articulés un territori important, ric en ramaderia, metalls o fusta i pega. La trobal·la d'una inscripció llatina rupestre a Oveja ha permès conèixer el nom de quatre magistrats d'aquest municipi, *quatorviri*, tots de filiació i origen ceretà. Això demostra l'origen local d'almenys una part dels habitants de Llívia, i confirma el rol que va tenir la ciutat com a mecanisme d'integració política, social i econòmica de les poblacions pirinenques al nou Imperi.

En el nostre cas, dels quatre jaciments andorrans

de l'època, l'Antuix i el roc de l'Oral es van abandonar, el Cedre IV ho va fer en un moment indeterminat del segle I dC, mentre que el roc d'Enclar es va reconvertir i va deixar de ser un espai d'hàbitat.

3.2.5. L'EXPLOTACIÓ VINÍCOLA DEL ROC D'ENCLAR

La conquesta definitiva dels Pirineus per part de Roma va comportar canvis en els patrons d'ocupació i explotació de les Valls. La gran majoria dels jaciments d'aquesta fase estan relacionats amb la producció mentre que, fins ben entrat el segle II dC, els hàbitats continuen sent desconeguts.

El roc d'Enclar (segles I-III dC) va ser l'únic jaciment de la fase ibera que va sobreviure a la romanització, quan es va reconvertir en una granja on es conreava la vinya i es produïa vi. Se n'han documentat els processos d'elaboració: les feixes de conreu, el contrapès d'una premsa i un petit cup de fermentació de 50 litres de capacitat, lliscat amb un impermeabilitzant romà (*opus signinum*). A més, als estrats de revestiments de l'església s'hi han trobat altres fragments d'*opus signinum* que podrien ser les restes d'un cup més gran. Hi ha dos murs en angle dels quals es discuteix la funció: podria ser un petit recinte per guardar-hi les eines de treball o bé una torre de vigilància. El nombre considerable d'elements arquitectònics romans que s'hi han trobat —*tegulae, totxos i imbrices*— confirma que en aquest assentament s'hi va aixecar alguna estructura. L'únic element que hi falta és l'espai per a la vinificació i l'emmagatzematge del vi, que és plausible que fos a la plana, a Santa Coloma. També s'hi han trobat fragments de *terra sigillata* africana del segle II dC, una fíbula de bronze en circulació entre els segles I III dC i un antoninià de Gal·liè (235-268 dC).

Alguns investigadors creuen que aquesta granja formava part d'un mosaic de propietats que també es dedicaven a la producció vitivinícola.

3.2.6. ELS FORNS DE PEGA DEL MADRIU

A la vall del Madriu-Perafita-Claror hi ha els jaciments més interessants d'aquesta època, en els quals es detecta la intensificació de les dinàmiques d'ocupació i explotació. Aquest augment de l'activitat —que es va iniciar cap al 300

aC— té el seu reflex en l'arqueologia. S'han identificat algunes estructures relacionades amb la ramaderia: un tancat per al ramat al jaciment de Basses de Setut III, a la capçalera del Madriu (del segle I dC), i una cabana al jaciment de Planells de Perafita I (segle III dC). Però les estructures més interessants són els set forns de resina que s'han recuperat: sis al Madriu i un a Perafita, únics al Pirineu. Segons els arqueòlegs, alguns dels forns havien començat a funcionar ja a final del segle I aC. Les dades paleoambientals mostren dues èpoques d'intensificació en la desforestació: la primera als segles I-II dC i la segona als segles IV-V dC, contemporànies a les diferents etapes documentades de l'activitat dels forns, que van coincidir amb un descens de l'ús de foc, cosa que indica que la desforestació es va fer amb tala. La pega tenia moltes aplicacions a l'antiguitat: entre altres usos, servia per a aromatitzar el vi i per a impermeabilitzar recipients. Per tant, es pot relacionar la producció de pega amb la necessitat de l'explotació del roc d'Enclar, tot i que no es pot descartar una exportació de la pega cap a zones que n'eren deficitàries, com el litoral, on hi havia més explotacions vitícoles.

En altres zones de la vall, en canvi, les desforestacions es van fer amb incendis i, per tant, podien estar relacionades amb la ramaderia. La gestió forestal en època romana no era agressiva, i se suposa que hi havia una explotació sostenible de la massa forestal per permetre'n la regeneració, un fet que no es va tenir en compte en períodes anteriors i posteriors.

3.2.7. EL JACIMENT DEL CAMP VERMELL

Al jaciment del Camp Vermell (Sant Julià de Lòria, segles II-IV dC) s'hi han trobat les restes d'un enterrament i d'un espai residencial desdibuixat, el primer que s'ha trobat a Andorra d'època romana. L'enterrament és senzill: una fossa simple, amb un bol de terra sigil·lada hispànica com a únic aixovar, de finals del segle III o inicis del IV dC, dates que coincideixen amb les datacions que s'han fet a un dels ossos de l'individu, que proporcionen unes cronologies del segle II-IV dC. A més, pels voltants s'han pogut trobar fragments de ceràmiques romanes comunes i alguns claus de ferro. Pel que fa a l'hàbitat, té una planta rectangular de 38 m², amb possibles subdivisions transversals. En aquest espai s'hi ha recuperat ceràmica africana i ceràmi-

ca de parets fines, datades a la segona meitat del segle II o a l'inici del III dC. La considerable concentració de cereals que han revelat els estudis pol·línics suggereix la possibilitat que fos un magatzem de gra.

3.2.8. ALTRES VESTIGIS DE LA PRESÈNCIA ROMANA

Dissortadament avui perdut, als anys quaranta es va trobar a Sant Julià de Lòria un tresoret de disset monedes. Els estudis que se'n van fer assenyalen la presència de monedes ibèriques de seques de la vall de l'Ebre —com Osca o Celsa (Vilella del Ebro)—, però les monedes més importants i que permeten donar-li una cronologia *post quem* són un denari de plata d'August encunyat a Tarragona al canvi d'era. S'han trobat altres monedes, sense context arqueològic, a la Massana (una de la segona meitat del segle IV dC) i a Engordany, Sispony i Arinsal, de l'època antonina (96-192 dC). A l'església de Sant Marc i Santa Maria d'Encamp hi ha restes d'una possible tomba romana que demostraria l'ocupació de la zona, en continuïtat al poblament del roc de l'Oral.

3.2.9. L'AGER ANDORRÀ

Tots aquests jaciments i materials confirmen que les Valls d'Andorra es van integrar dins de l'Administració romana ja des de l'inici del govern d'Octavi, a final del segle I aC, però no se sap sota quina forma administrativa. Quan Roma conqueria un territori, passava a formar part de l'*ager publicus*: el propietari del territori era Roma i no pas els seus habitants. Des d'un punt de vista conceptual, les *civitates* estaven dividides en dos components indissolubles: la *urbs*, amb el nucli urbà, i l'*ager*, que era el seu territori, la zona no urbana.

L'estat actual de la recerca no permet identificar cap centre urbà a les Valls i, per tant, de moment s'haurien de considerar com a part de l'*ager*, un concepte que abasta una gran varietat de formes d'ocupació. Els investigadors semblen estar d'acord a considerar el territori com un *pagus*, és a dir, una circumscripció rural de l'*ager*, que s'estenia, com a mínim, a la vall central i a la vall laurediana, que és on s'ha pogut constatar ocupació humana. Aquesta zona rural devia estar dividida en dues seccions: el *vicus* —assentaments

rurals formats per agrupacions de cases— i els *fundus* —zones de terra cultivable.

Pel que fa al *vicus* no en tenim dades arqueològiques, però l'existència d'un centre vitivinícola al roc d'Enclar i el possible magatzem de cereals al Camp Vermell confirmen la presència d'un *fundus*. Paral·lelament al *pagus*, també trobem un *saltus*: tota la zona de boscos (*silva*) i pastures (*pascua*) a la vall del Madriu-Perafita-Claror, amb la seva explotació forestal i ramadera. Malgrat el caràcter públic del terreny, els privats podien arrendar-los: era l'*ager compascuus*. Però, més enllà de les hipòtesis, amb les evidències arqueològiques no es pot situar Andorra dins d'una jerarquització administrativa.

3.2.10. CALIDÆ

Les Caldes —el nom antic d'Escaldes— és un topònim mencionat per primera vegada en un document del segle IX que podria indicar la presència d'una antiga terma romana. *Calidæ* vol dir «aigües calentes»: un element central de les termes romanes rebia el nom de *caldarium*. A Catalunya, a pobles com Caldes de Malavella i Caldes de Montbui, s'hi han documentat antigues termes romanes. Per tant, el topònim podria indicar un aprofitament termal en època romana. La presència d'aigües calentes a la zona recolzaria aquesta hipòtesi, però no es sustenta amb cap prova arqueològica. A la Cerdanya, les Escaldes d'Angostrina —a 4 km de Llívia— podrien ser unes antigues termes dependents de la ciutat.

Tot aquest organigrama basat en el *pagus-saltus* que és perceptible a Andorra devia formar part d'una *urbs*, Iulia Lybica, que era la capital que l'administrava.

3.2.11. FUNDUS I CIVITAS

Algunes teories defensen que el centre urbà de referència en època romana era a la Seu d'Urgell, però les dades arqueològiques són limitades per falta d'excavacions sistemàtiques. No es pot confirmar l'existència de cap nucli urbà a la plana i els investigadors es decanten més per una ocupació de menor abast relacionada amb una explotació agrària, un *fundus*. A les excavacions de l'església de Santa Eulàlia s'hi ha trobat un sistema de dipòsits de tradició romana revestits amb *opus signinum*, a més d'abundants elements constructius. Seria la

prova de l'existència d'una possible *villa*, però no n'hi ha més dades.

Aquest fundus estaria supeditat a la *civitas* de Iulia Lybica, que seria el centre nuclear de tota aquesta zona, on es concentraria l'Administració i la capital política, econòmica i social, com ho demostren el fòrum i la possible cúria —on es reunien els magistrats de la ciutat. Tanmateix, no es pot establir cap relació directa amb les Valls d'Andorra que vagi més enllà del fet que formaven part de l'*ager* de Llivia.

Per tant, seguint aquesta interpretació, Andorra quedaria integrada dins d'Hispania, a la província Tarraconense (potser no en la seva totalitat, ja que la vall de l'Arieja i la del riu de Sant Josep tenen una orientació atlàntica i pertanyerien a la Narbonense). Totes aquestes unitats territorials estaven connectades pels camins naturals, que és possible que s'hagin fossilitzat en alguns dels camins rals i camins de muntanya que perduren avui. El més important de tots devia ser la via natural de la Valira que desemboca a la Seu d'Urgell, on s'uniria amb la via Ceretana. Les troballes monetàries que s'han fet a Andorra demostren l'existència de camins. La moneda de la Massana, posada en relació amb la d'Arinsal, suggereix la possibilitat d'una zona de pas i una possible connexió amb la vall Ferrera pel port de Baiau, on s'han trobat forns d'època romana. Des del Madriu també hi hauria un pas obert cap a la Cerdanya, pel port de Vallcivera. Els indicis de desplaçaments de persones i bestiar per les vies de carena són nombrosos: Núria, el Portarró (a la zona de Sant Maurici), la serra de Port del Comte i la Vansa.

3.3. Crisi i transformació

3.3.1. LA CRISI DEL SEGLE III

A partir del segle III, l'Imperi romà va sofrir un seguit d'esdeveniments que n'anunciaven la desintegració. La crisi era política, econòmica, social i militar, amb dos potents factors de canvi: la pressió creixent dels pobles germànics i l'expansió del cristianisme, que va alterar l'ordre social. El 378, els visigots van derrotar l'Exèrcit romà; les tropes d'Alaric van arribar a saquejar Roma el 410. Aquesta inestabilitat va tenir ressò a les províncies. A partir de mitjan segle II i durant tot el segle

III, les ciutats hispanes van entrar en decadència amb l'abandonament de sectors urbans, l'ocupació privada d'espais públics i la pèrdua de serveis com les clavegueres. A Iulia Lybica es va abandonar el fòrum i es van desmantellar alguns monuments. Aquesta crisi urbana va coincidir amb un procés de ruralització de la població, que en el cas de les elits locals va suposar la reforma i monumentalització de les vil·les. A la Cerdanya, aquest fenomen només s'intueix, perquè de moment no s'han documentat vil·les pròpiament dites d'aquest període, encara que hi ha indicis d'un poblament rural important. A Andorra, on no s'ha documentat cap centre urbà romà, no se sap de quina manera van afectar aquests esdeveniments, però sí que són perceptibles canvis en els patrons d'ocupació dels jaciments. El del Camp Vermell es va reconfigurar amb dues agrupacions d'estructures: un conjunt de sitges i un taller metal·lúrgic. Al taller hi havia un forn, una fossa repleta d'escòries i una possible enclusa, mentre que a l'extrem nord de l'àmbit hi ha indicis d'una segona estructura de combustió i quatre fosses probablement relacionades amb l'activitat metal·lúrgica. Aquesta eclosió de centres metal·lúrgics vinculats al ferro és un fenomen generalitzat al Pirineu oriental, on va tenir un gran impacte mediambiental. Però no només s'hi explotava el ferro. A l'Orri d'Encenera (Encamp) s'han documentat dos forns d'un centre d'explotació aurífera. El Forn 1 està datat entre els anys 530 i 630 dC. El Forn 2, entre el 325 i el 400, té paral·lels amb forns d'època romana. Les anàlisis geoquímiques dutes a terme al Forn 2 indiquen la presència de partícules d'or i argent i absència d'altres escòries —com les de ferro—, cosa que sembla confirmar una explotació més orientada als metalls preciosos.

La millor prova d'aquesta inestabilitat la trobem al roc d'Enclar, on durant la segona meitat del segle IV es va instal·lar un recinte militar amb una muralla perimetral i dues torres de flanc de planta quadrangular. Al jaciment s'hi han recuperant peces de bronze d'uniformes militars d'origen germànic i més fragments de ceràmica que en fases anteriors, com vaixel·la fina de taula DSP provinent de la zona del Llenguadoc, vores d'àmfores i sigil·lades D nord-africanes, a més d'una llàntia també d'origen nord-africà. Aquesta abundància de ceràmica datada al segle V i més endavant evidencia que la reorganització va ser concebuda per una voluntat

exògena, possiblement l'Administració romana o romanovisigòtica, sobretot si ho comparem amb el Camp Vermell o amb fases anteriors del roc d'Enclar, on hi ha una quasi absoluta absència de ceràmica d'importació. Altres materials que s'hi han recuperat són fragments de vidres i més monedes romanes del segle IV.

Un altre element a tenir en compte són les tombes que s'han documentat, amb un total de 51 individus. Vint-i-cinc tombes s'han datat a la fase tardoromana. En espera de noves datacions, l'estudi antropològic de les restes indica que, del nombre total d'adults, un 70 % pertanyia a homes en edat militar. Del total de fractures que s'han documentat, tres individus en van patir de mortals. S'han observat algunes malformacions òssies, sobretot a les extremitats inferiors, típiques dels genets. Tot plegat relaciona la necròpoli amb l'assentament militar.

En altres jaciments andorrans també hi ha restes tardoromanes: ceràmiques DSP a la Roureda de la Margineda i un enterrament a la Balma de la Margineda.

3.3.2. ELS CLAUSTRA PYRENAEI

Una font literària de començament del segle V parla dels *claustra Pyrenaei* (409 dC) que els investigadors han relacionat amb una xarxa de petits reductes fortificats (*clausuræ*) amb la funció de protegir les vies de comunicació transpirenaïques. La fortificació del roc d'Enclar controlava la que connectava l'Arieja amb l'Alt Urgell, però la falta de dades arqueològiques en altres zones fa difícil demostrar l'existència d'un pla estratègic per fortificar aquests passos. Les fonts apunten aquesta possibilitat en el cas de Llúvia (Castrum Lybiae, 673) o de Castellciutat (Civitas, 916), però també podrien ser producte del regne visigot de Toledo (segles VI-VIII), moment en el qual es va tornar a transformar el roc d'Enclar.

Al Puig del Castell (Llúvia) s'han localitzat materials del segle V-VII al sector de la Torre Sobirana —una torre medieval que controlava el pas de la via transpirenaïca— que es podrien associar al Castrum Lybiae que apareix documentat al segle VII. A la zona de l'antic fòrum es va recuperar una moneda de Màxim (410-411 dC), d'un context similar a les trobades al roc d'Enclar, i una ocultació monetària de 208 monedes del segle VI. A Llúvia

també s'ha excavat la tomba d'un macaco (datada cap a mitjan segle VI). Probablement era la mascota d'un militar, que va ser enterrada amb peces de cinturons característics de l'exèrcit tardoromà, similars a les trobades al roc d'Enclar.

3.3.3. LA CONTINUÏTAT EN L'APROFITAMENT DE LA MUNTANYA

Des d'un punt de vista econòmic es documenta una certa continuïtat en l'explotació dels recursos de la vall del Madriu-Perafita-Claror. Al sector de Perafita hi ha un orri del segle IV, i una cabana de la pleta de les Bacives, a la capçalera del Madriu, s'ha datat al segle V.

A la Roureda de la Margineda, a més dels fragments ceràmics DSP que s'han pogut recuperar, l'element més interessant per a aquest període són els sis contrapesos de premsa de vi, distribuïts de forma més o menys agrupada, i dues estructures excavades a terra revestides amb un muret de pedra. Les dues estructures podrien estar en relació amb la producció de vi i podrien ser cups on havia d'encaixar un recipient, possiblement de fusta. Ara bé, aquest centre de producció vinícola no sembla coherent amb el model d'ocupació i explotació agrària que es documenta a Andorra, i es podria explicar com la plasmació d'un poder institucional, possiblement relacionada amb el roc d'Enclar, que exerciria com a centre de poder i control i, alhora, com a punt recaptador per al conjunt de les Valls. Pel que fa a la gestió forestal, en aquesta època hi havia forns de resina en funcionament. Les dades paleoambientals suggereixen una obertura forestal entre els segles IV i V.

És possible que, econòmicament parlant, la crisi dels segles III-V no tingués una gran repercussió, ja que els patrons d'explotació documentats a Andorra i voltants mostren una certa continuïtat fins al segle VII. Algunes explotacions, com la viticultura, semblen mostrar fins i tot un augment de la producció. Però des del punt de vista general del Pirineu oriental, es poden confirmar canvis importants, com l'augment significatiu de la ramaderia i l'eclosió d'una metal·lúrgia del ferro que ja havia aparegut en època republicana, però que en època alt-imperial havia desaparegut.

3.3.4. L'APARICIÓ D'URGELLUM

Els canvis administratius van ser més evidents. La

decadència de Iulia Lybica planteja alguns dubtes sobre la continuïtat dels centres de gravetat polítics, administratius i socials de la regió. La hipòtesi més acceptada postula que la centralitat de Llivia es va desplaçar cap a Urgellum. No es coneixen amb precisió les raons d'aquest canvi —a la plana de l'Urgellet no s'hi ha trobat cap nucli important d'època romana—, però és possible que la seva posició estratègica, enmig d'una cruïlla de camins, fos la raó d'aquest canvi. La instauració del *claustra Pyrenæi* i la situació de Iulia Lybica dins d'aquesta línia defensiva, la van deixar en una situació més exposada, mentre que Urgell quedava en una segona línia defensiva des de la qual es podrien controlar més zones.

El procés de substitució va ser lent i es va consolidar amb l'establiment del bisbat, com a mínim a partir del 531: al II Concili de Toledo un dels signants és el bisbe Just d'Urgell. Però alguns episcopologs urgellencs esmenten bisbes anteriors, i l'arqueologia apunta en aquesta direcció: a les excavacions fetes al recinte catedralici hi ha indicis d'una necròpoli tardoantiga, amb dues sepultures de *tegulæ* (entre la segona meitat del segle V i la primera del VI). S'hi ha trobat una ara d'altar també paleocristiana i s'ha identificat un possible mur de la primera catedral.

Una hipòtesi parla d'una articulació dual del poder a la zona, on la Seu d'Urgell assumiria el poder religiós i Llivia mantindria l'autoritat civil, perquè l'arqueologia evidencia una recuperació de certs sectors de l'antiga ciutat romana als segles V-VI. Però davant del *vicus Urgelli* hi ha el turó de Castellciutat, on hi hauria també alguna fortificació romana que perduraria durant segles com a centre del control militar de la plana de l'Urgellet. Pel que fa a Andorra, és evident que el centre religiós i polític es va desplaçar cap a Urgell.

Edició i revisió estilística: Albert Villaró
Correcció dels textos: Quiasme Text

RELAT HISTÒRIC D'ANDORRA

2022

